

**ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД «ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»**

МЕЛЬНИК Юлія Павлівна

УДК 321/02:321.71 (477)

**ПОЛІТИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В КОНТЕКСТІ ГАРМОНІЗАЦІЇ
СУСПІЛЬНИХ ТА ОСОБИСТИХ ІНТЕРЕСІВ**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата політичних наук

Одеса – 2021

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.
Роботу виконано на кафедрі соціальних теорій Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова.

Науковий керівник: доктор політичних наук, професор
Дунаєва Лариса Миколаївна,
Державний заклад
«Одеський національний університет
імені І.І.Мечникова»,
завідувач кафедри соціальних теорій

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
Вдовичин Ігор Ярославович,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
професор кафедри теорії та історії політичної науки

кандидат політичних наук, доцент
Самуйлік Микола Миколайович,
Одеський державний аграрний університет,
доцент кафедри філософії, історії та політології

Захист відбудеться «13» травня 2021 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.06 в Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» Міністерства освіти і науки України (65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, ауд. 55).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36).

Автореферат розісланий «12» квітня 2021 р.

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради

Т. О. Каменчук

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Тривалий транзитний період побудови українського демократичного суспільства, який затягнувся не на одне десятиліття, економічний занепад та військові дії на Сході країни, високий рівень корупції, низька політична культура та освіта обмежують та спотворюють дію засобів та вибір своєчасних інструментів впливу на гармонізацію особистих та суспільних інтересів, породжуючи необхідність детального аналізу їх розвитку та досвіду впровадження, з метою подальшого обґрунтування правильного вибору в залежності від стадії розбудови демократії, успадкованих традицій та державного устрою.

Відповідальність, як універсальний засіб гармонізації суспільних та особистих інтересів, ґрунтується на державній політиці, обопільній комунікації та взаємній відповідальності всіх учасників соціально-політичних процесів, як одного із основних принципів правової демократичної держави. Діюча на засадах рівності всіх суб'єктів, своєчасного та правильного застосування, вона є не тільки регулятором обопільної відповідальності суспільства та інститутів влади, а й складовою основи соціально-політичної моделі.

Якщо проблема поняття та основних інститутів політичної відповідальності неодноразово висвітлювалась у вітчизняній політології, то питання взаємозалежності політичної відповідальності та гармонізації суспільних і особистих інтересів поки що знаходиться за межами наукових вітчизняних та зарубіжних досліджень. Дана дисертаційне дослідження є першою спробою заповнити вказану прогалину в українській політичній науці.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана на кафедрі соціальних теорій Одеського національного університету імені І.І. Мечникова в рамках науково-дослідної теми «Соціально-психологічні, політико-правові та культурно-історичні аспекти розвитку сучасного суспільства» (№ державної реєстрації 0114U001792).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є визначення політичної відповідальності в контексті гармонізації суспільних та особистих інтересів. Для досягнення даної мети були поставлені наступні завдання:

- визначити рівень дослідження проблематики політичної відповідальності та поняття й особливостей гармонізації суспільних і особистих інтересів шляхом аналітичного огляду наукової літератури;
- на основі теоретико-методологічних підходів обґрунтувати та узагальнити теоретичні позиції та основні характеристики політичної відповідальності її видів, суб'єктного складу з метою формулювання авторського визначення поняття «політична відповідальність»;
- систематизувати види суб'єктів та проаналізувати особливості застосування політичної відповідальності органів публічної влади;
- з'ясувати склад суб'єктів політичної відповідальності громадянського суспільства та виявити механізми її застосування;
- визначити «нетипові» суб'єкти політичної відповідальності та їх основні риси;
- зіставити суспільні та особисті інтереси в контексті їх гармонізації;
- класифікувати основні способи впливу на суспільні та особисті інтереси;

- визначити політичну відповідальність влади та суспільства і особистості як індикатор гармонійного соціально-політичного розвитку;

- з'ясувати особливості політичної відповідальності в контексті суспільних та особистих інтересів з урахуванням зарубіжного досвіду.

Об'єкт дослідження – політична відповідальність у суспільному вимірі.

Предмет дослідження – політична відповідальність в контексті гармонізації суспільних та особистих інтересів.

Методи дослідження. Методологічна основа дисертаційного дослідження складають інституційний та системний підходи, історичний, структурно-функціональний, порівняльний, формально-логічний методи.

На основі інституційного та системного підходу були виокремлені суб'єкти, основні інститути політичної відповідальності та з'ясовані її основні риси.

За допомогою історичного методу дослідження проведений аналіз еволюції становлення наукових поглядів поняття політичної відповідальності, процес трансформації гармонійного розвитку в соціумі.

Структурно-функціональний метод дозволив визначити особливості прояву політичної відповідальності органів публічної влади, громадянського суспільства, нетипових суб'єктів політичної відповідальності.

Порівняльний метод було використано при аналізі співвідношення поняття суспільних та особистих інтересів, дослідженні досвіду зарубіжних країн та порівнянні динаміки змін суспільних настроїв населення України в залежності від зміни форм державного правління та застосування політичної відповідальності. За допомогою формально-логічного методу були проаналізовані положення національного та зарубіжного законодавства щодо регулювання особливостей політичної відповідальності.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що у вітчизняній політичній науці представлене дисертаційне дослідження є першою комплексною науковою розвідкою взаємозалежності політичної відповідальності та гармонізації суспільних і особистих інтересів в сучасних країнах.

В процесі проведеного дослідження отримані результати, які відзначаються науковою новизною:

вперше:

- проведено порівняльний аналіз видів політичної відповідальності в сучасних умовах розвитку соціально-політичних особливостей українського суспільства, в результаті якого з урахуванням світових та національних тенденцій політизації релігії отримано висновок щодо існування релігійно-політичної відповідальності;

- запропонована періодизація еволюції наукових поглядів щодо поняття політичної відповідальності та її різновидів:

«відповідальності в контексті співвідношення з поняттям свободи в Стародавні часи;

її співвідношення з правовою відповідальністю в період Нового та Новітнього часу»;

- проведення порівняльного дослідження суб'єктів політичної відповідальності за інституційним та історичним підходом, надало можливість визначити нові суб'єкти політичної відповідальності – «нетипові» суб'єкти;

- обґрунтовано, що періодичну політичну відповідальність в залежності від компетенції та політичної ситуації в країні можуть нести Збройні сили України, Національна гвардія України, Служба безпеки України, органи внутрішніх справ, органи прокуратури та інші правоохоронні органи України;

- аргументовано можливість застосування морально-політичної та релігійно-політичної відповідальності як додаткової у сукупності з основною конституційною, кримінальною, адміністративною відповідальністю у разі скоєння злочинів чи правопорушень проти держави, суверенітету, територіальної цілісності, у сфері державного управління тощо;

- встановлений унікальний характер політичної відповідальності, як одночасного державного та позадержавного засобу гармонізації суспільних та особистих інтересів, який може мати як стабілізуючий так і дестабілізуючий характер;

- визначені два нові інструменти політичної відповідальності – зміна форми державного правління, як політична відповідальність попередньої влади, люстрація як інструмент політичної відповідальності державних службовців;

удосконалено:

- визначення поняття «політична відповідальність», яка розглядається як різновид соціальної відповідальності, який виникає у вигляді морально-політичних, релігійно-політичних та політико-правових санкцій за порушення в процесі політичної діяльності в контексті недотримання політичних обіцянок, неправильно обраних політичних курсів, зловживання політичним становищем, введення в оману своїми політичними діями, порушення загальноприйнятих етичних норм поведінки.

- класифікація видів суб'єктів політичної відповідальності за різними критеріями на внутрішньодержавні та міжнародні, постійні й ситуативні, первинні й похідні, конституційні й неконституційні;

- виявлена безпосередня залежність інструментального апарату політичної відповідальності від зміни форм державного правління;

- перелік ознак політичної відповідальності органів публічної влади: привід, який має дві складові – оцінювання рівня політичної діяльності (ступень довіри владі та наявність суспільного осуду неправомірних чи неетичних дій) та санкцію, передбачену законом; особливий суб'єкт здійснення – орган публічної влади, представник державної політичної чи економічної еліти, державний службовець тощо; особливий об'єкт посягання – територія держави, суверенітет, діюча влада, розподіл владних повноважень, публічне управління, політичний процес тощо; юридичний механізм – рішення судового чи аналогічного законодавчо передбаченого органу;

- підстави застосування морально-політичної відповідальності: за порушення законодавчо передбачених обов'язків, які не мають прямих юридичних санкцій; за порушення «неписаних моральних норм» в приватному житті та за порушення законодавчо передбачених етичних норм;

отримало подальший розвиток:

- розширення низки теоретичних підходів щодо поняття «політичної відповідальності» та доцільність його розгляду з точки зору історико-

філософського, юридичного, соціально-морального, релігійного, політологічного та державно-управлінського підходів;

- розширення класифікації особистих та суспільних інтересів з урахуванням їх походження;

- обґрунтування розподілу засобів впливу на гармонізацію суспільних та особистих інтересів на державні та позадержавні.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що положення і висновки дисертації суттєво доповнюють наукові доробки політичної науки й не тільки дають основу для подальшого теоретичного дослідження проблем політичної відповідальності в контексті гармонізації суспільних та особистих інтересів, але і можуть застосовуватися в практичній діяльності органів державної влади.

Основні положення та висновки дисертації можуть бути використані в підготовці монографій, наукових праць, посібників і підручників, а також у навчальному процесі закладів вищої освіти, зокрема в курсах з політології, партології, політичної комунікації, публічної політики та ін.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Окремі положення і висновки дисертації були представлені на міжнародних та всеукраїнських конференціях, зокрема на: Шостій Міжнародній науково-практичній конференції «Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології» (м. Одеса, 12-14 вересня 2013 р.), Восьмій Міжнародній науково-практичній конференції «Михайло-Архангельські читання» (Рибніца, 15 листопада 2013 р.), Дев'ятій Міжнародній науково-практичній конференції «Михайло-Архангельські читання» (Рибніца, 18 листопада 2014 р.); Сьомій Міжнародній науково-практичній конференції студентів та молодих вчених «Актуальні проблеми зовнішньої політики України» (м. Чернівці, 15 листопада 2013 р.); Десятій Міжнародній науковій практичній конференції «Актуальні області наукових досліджень» (США, Вашингтон, 26-27 жовтня, 2020 р.); Восьмій Міжнародній науковій практичній конференції «Сучасні наукові проблеми» (Чехія, Прага, 9-12 листопада, 2020 р.); Дев'ятій Міжнародній науково-практичній конференції «Академічні дослідження з мультидисциплінарних інновацій» (Нідерланди, Амстердам, 30 листопада – 3 грудня 2020 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників суспільних наук» (м. Київ, 5–6 лютого 2021 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток суспільних наук в сучасних умовах: теорія, методологія, практика» (м. Київ, 12–13 лютого 2021 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 20 наукових праць: із них 5 – наукові статті у вітчизняних фахових виданнях з політичних наук, 5 – в інших виданнях, 1 – наукова стаття в зарубіжному виданні, 9 – тез доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура і обсяг дисертаційного дослідження зумовлені метою і завданнями, що були поставлені у процесі науково-теоретичної розробки обраної теми. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, один з яких містить три підрозділи, три – по два підрозділи, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 221 сторінок, із них 190 основного тексту. Списки використаних джерел включають 317 найменувань (26 сторінок).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У Вступі наводиться актуальність та обґрунтування вибору теми дослідження, визначаються об'єкт, предмет, мета і завдання, методологічні засади дослідження, розкриваються наукова новизна, практичне та теоретичне значення одержаних результатів, надаються відомості про апробацію результатів дослідження та їх публікації, подається загальна характеристика структури роботи.

У першому розділі **«Понятійний апарат і теоретико-методологічні основи дослідження»** проводиться аналітичний огляд наукової літератури, присвяченої політичній відповідальності та суспільним і особистим інтересам, на основі теоретико-методологічних підходів здійснений аналіз визначення поняття «політична відповідальність», її основних видів та суб'єктів.

У першому підрозділі *«Ступінь розробки теми та джерельна база дослідження»* автор зазначає, що комплексні дослідження політичної відповідальності на монографічному чи дисертаційному рівнях за останні десять років не проводилися. Політична відповідальність в контексті гармонізації суспільних та особистих інтересів взагалі не привертала уваги вітчизняних та зарубіжних дослідників.

В сучасних наукових працях основна увага приділяється визначенню поняття «політична відповідальність», окремим аспектам політичної відповідальності, інститутам політичної відповідальності, політичним груповим інтересам, політичним елітам, політичному лобюванню, системі інтересів, співвідношенню особистих, суспільних та національних інтересів, дослідженню шляхів управління гармонізацією суспільних та особистих інтересів, вивченню тенденцій зміни суспільної думки тощо.

У другому підрозділі *«Теоретико-методологічні підходи до визначення поняття «політична відповідальність»* аналіз науково-літературних джерел та історичного дискурсу поняття категорій «відповідальності» та «політичної відповідальності» надав привід розширити коло теоретичних підходів щодо її дослідження та обґрунтувати доцільність розгляду поняття «політичної відповідальності», застосовуючи історико-філософський, юридичний, соціально-моральний, релігійний, політологічний та державно-управлінський підходи, які лише в своїй сукупності надають можливість трактувати це багатогранне поняття в повній мірі.

Зазначені підходи до трактування політичної відповідальності надали можливість виокремити наступні види політичної відповідальності: морально-політичну, політико-правову, релігійно-політичну.

Кожен з вказаних видів політичної відповідальності має свої особливості. Політико-правова відповідальність полягає в конституційно-правових санкціях, проведенні перевиборів, референдумах тощо. Проявами морально-політичної відповідальності є суспільний осуд та недовіра, історична відповідальність. Політико-релігійна відповідальність полягає в релігійних зловживаннях політичних акторів, за якими можуть слідувати морально-етичні та релігійні санкції.

У висновках до розділу 1 зазначається, що дослідження політичної відповідальності в контексті релігії, дозволило обґрунтувати новий вид політичної відповідальності – релігійно-політичну відповідальність.

Застосування інституційного та історичного підходів сприяли виявленню нової групи суб'єктів політичної відповідальності – «нетипових суб'єктів політичної відповідальності».

Одним із основних підсумків першого розділу дисертаційного дослідження стала спроба надати власне визначення політичної відповідальності.

У другому розділі «Суб'єкти політичної відповідальності та їх типи» аналізується політична відповідальність органів публічної влади, суб'єктів громадянського суспільства, додатково обґрунтовується коло нетипових суб'єктів політичної відповідальності та розглядаються особливості її застосування.

В першому підрозділі «Політична відповідальність публічних органів влади» дослідження витоків публічних відносин та поняття органів публічної влади надає можливість наведення переліку органів публічної влади та посадових осіб, які можуть виступати в якості суб'єктів політичної відповідальності: Президент України, Верховна Рада України, народні депутати України, Кабінет Міністрів України, склад Кабінету Міністрів України, державні службовці міністерств та відомств, органи місцевого самоврядування, депутати та голови місцевих рад, державні службовці органів місцевого самоврядування, державні службовці, які задіяні в виконанні публічних функцій, незалежно від шляху зарахування на свої посади (обрання, проходження конкурсу, призначення).

Професійна та дисциплінарна відповідальність суб'єктів публічної влади і їх політична відповідальність можуть збігатися у разі здійснення ними політичної діяльності. Політична відповідальність може поєднувати в собі інші види соціальної відповідальності в залежності від передбачених санкцій, які можуть мати правову, етико-моральну, релігійну природу, може застосовуватися як основна та як додаткова в сукупності з іншими видами юридичної відповідальності.

Неодмінною складовою морально-політичної відповідальності органів публічної влади є пряме порушення етико-правових норм, які тягнуть за собою настання дисциплінарної відповідальності за неетичну поведінку. Історична відповідальність може розглядатися як аспект морально-політичної відповідальності в ракурсі принесення публічних вибачень при високому рівні суспільного осуду та недовіри за вчинення антидержавних чи антисуспільних дій навіть попередньою владою.

Релігійно-політична відповідальність не притаманна суб'єктам публічної влади України, адже в Україні відсутня моноконфесійність та церква відділена від публічного управління й політики на законодавчому рівні. Але зловживання з боку суб'єктів органів публічної влади «релігійним адмінресурсом», зловживання релігійних організацій прихильністю держслужбовців та участь священників в державному управлінні та політиці, спроби впливу церкви на законодавчий процес стають приводом до застосування релігійно-політична відповідальність у вигляді суспільного осуду та формування суспільної недовіри.

В другому підрозділі «Політична відповідальність суб'єктів громадянського суспільства» при дослідженні основних тенденцій розвитку громадянського суспільства в Україні були виділені наступні суб'єкти політичної відповідальності: політичні партії, громадські організації, громадсько-політичні рухи, волонтерські рухи, народ та громадяни під час участі в політичному житті країни.

Основними інструментами політико-правової відповідальності політичних партій, безумовно, є заборона діяльності політичної партії та анулювання свідоцтва політичної партії. Морально-політична та релігійно-політична відповідальність можуть застосовуватися до конкретного члена політичної партії та до партії як до суб'єкта політичного процесу. У разі виявлення факту неетичної поведінки конкретного члена партії може застосовуватися й статутна партійна відповідальність.

Основною підставою політичної відповідальності народу залишається неявка на вибори та, як результат, не здійснення політичного вибору.

Політична відповідальність соціально-політичних рухів має періодичний характер, може носити як правовий, так і етичний відтінок, так як за своєю природою вони можуть ставати революційними чи перетворюватися на політичні партії.

В третьому підрозділі «Нетипові суб'єкти політичної відповідальності» зазначено, що узагальнення дослідження «нетипових суб'єктів політичної відповідальності» надало можливість віднести до них іноземні держави, терористичні організації, нелегітимні склади урядів іноземних країн, ТНК, міжнародні організації, міжурядові організації, релігійні організації, волонтерські рухи, ЗМІ, політичну опозицію тощо.

Збройні сили України, Національна гвардія України, Служба безпеки України, органи внутрішніх справ, органи прокуратури та інші правоохоронні органи України, органи суду при здійсненні прямого впливу на політичні події, можуть бути віднесені до нетипових, ситуативних суб'єктів політичної відповідальності.

У висновках до 2 розділу констатується можливість виокремлення внутрішньодержавних та міжнародних, постійних і ситуативних, первинних й похідних, типових та нетипових суб'єктів політичної відповідальності.

Підсумками дослідження інструментів політичної відповідальності стала їх класифікації за ознакою суб'єкту їх впливу: конституційні та неконституційні.

У третьому розділі «Способи гармонізації суспільних та особистих інтересів» розглядаються поняття суспільних та особистих інтересів у контексті їх співвідношення та динаміці виникнення, зміни і реалізації, проаналізовані особливості регулювання особистих та суспільних інтересів.

У першому підрозділі «Співвідношення понять суспільних та особистих інтересів в контексті їх гармонізації» зазначено, що поняття «гармонії» в контексті гармонізації особистих та суспільних інтересів може розумітися в якості досягнення стану соціально-політичної системи держави на рівні, в якому будуть відсутні гострі конфлікти інтересів, а задоволення політичних, економічних та соціальних особистих та суспільних інтересів буде знаходитися на достатньо високому рівні мирових показників.

Особисті інтереси в загальному сенсі можуть трактуватися як право на свободу та недоторканість самореалізації особистості, яке тісно пов'язано з правом захисту на втручання інших особистостей та держави в приватне життя. Суспільні інтереси, навпаки, є формою вираження інтересів суспільства в цілому, але це не просто суспільна комунікація особистостей, а комунікація заради загального суспільного блага.

Суспільні та особисті інтереси можуть розглядатися як одне ціле, яке трансформується одне в друге, та як дві діаметрально протилежно зацікавлені противаги. Може спостерігатися підпорядкованість інтересів, перегрупування зацікавлених суб'єктів, формування нових інтересів, їх поєднання та прояв суперечностей.

У другому підрозділі «*Особливості регулювання особистих та суспільних інтересів*» стверджується, що дослідження суспільства, як цілісного утворення, як політичної системи дозволяє припустити існування державних та позадержавних засобів управління суспільними процесами.

До позадержавних засобів гармонізації особистих та суспільних інтересів відносяться громадянське суспільство, чії інститути виконують контролюючу та організаційну функції, зовнішній вплив міжнародних організацій, транснаціональних корпорацій, інших вагомих акторів міжнародної арени, морально-етичні та політичні цінності, політичну відповідальність тощо

У висновках до 3 розділу зазначено, що суспільні та особисті інтереси знаходяться в тісному взаємозв'язку із колективними, груповими та національними, державними інтересами та за ієрархічною системою підпорядкованості суб'єктивності інтересів характеризуються взаємними впливом за вертикальним та горизонтальним принципом.

Аналіз засобів управління особистими та суспільними інтересами дозволив виявити державні та позадержавні засоби управління особистими та суспільними інтересами. Політична відповідальність одночасно відіграє роль державного та позадержавного засобу управління особистими та суспільними інтересами, може мати стабілізуючий та дестабілізуючий вплив, виступати інструментом реалізації інтересів публічної влади, громадянського суспільства та особистості, має власний інструментарій управління суспільними та особистими інтересами.

У четвертому розділі «**Зарубіжний досвід побудови гармонійної соціально-політичної системи**» в контексті історичного розвитку незалежної України розглядаються взаємна відповідальність влади та суспільства і особистості, як індикатор гармонійного соціально-політичного розвитку, досліджуються особливості впровадження та впливу політичної відповідальності на узгодження особистих і суспільних інтересів на прикладах зарубіжних країн.

У першому підрозділі «*Взаємна відповідальність влади та суспільства і особистості, як індикатор гармонійного соціально-політичного розвитку*» політична відповідальність розглядається в динаміці зміни акцентів побудови взаємної відповідальності органів публічної влади, політичних партій, інститутів громадянського суспільства, громадян та вивчення реакції у вигляді рівня суспільної довіри, громадської активності, протестних настроїв українського населення та рівня задоволення життям від проведення вказаних змін і впровадження державних реформ.

В залежності від зміщення державно-управлінських акцентів в бік парламентсько-президентської чи президентсько-парламентської форми правління в період незалежності України, змінювалися й інструменти, процедура та розподіл політичної відповідальності на декількох рівнях: публічної влади, громадянського суспільства, народного волевиявлення, зміни релігійних уподобань.

У другому підрозділі «Узгодження суспільних та особистих інтересів у суспільному вимірі: зарубіжний досвід» визначається, що з 2015-2020 рр. на фоні глобальних змін та низки економічних криз різного масштабу, світові країни зі змішаною формою правління суттєво не змінили попереднього уявлення про відсутність безпосереднього впливу форми державного правління на стабільність та розвиток країни, гармонізацію суспільних та особистих інтересів. Тому, привілююче значення має економічний розвиток, ступень інституалізації вищих органів влади, стадія демократизації соціально-політичної системи.

Досвід зарубіжних країн щодо вдосконалення процедури імпічменту Президента країни, введення системи двопалатного чи однопалатного парламенту, врегулювання імперативного мандату, індивідуальної політичної відповідальності парламентарів та міністрів, застосування інтерпеляції, надання законодавчої ініціативи народу, вдосконалення виборчої системи та процедури проведення референдумів, введення праймеріз та кокусів, відповідальності виборців за неучасть в виборчому процесі свідчить про неоднозначну практику застосування вказаних заходів щодо гармонізації суспільних та особистих інтересів.

У висновках до 4 розділу вказано, що вивчення практичного застосування політичної відповідальності в контексті політичних змін на території України, дозволило виокремити два нових види політичної відповідальності – зміна форми державного правління, як політична відповідальність попередньої влади, люстрацію як інструмент політичної відповідальності державних службовців.

Обстоюється думка щодо неефективності застосування двопалатної парламентської системи, імперативного мандату парламентарів, вогуму народної недовіри народному депутату України, законодавчої ініціативи народу тощо.

Дослідження особливостей інструментів політичної відповідальності в ряді зарубіжних країн показало наявність певних заходів, які запроваджуються на державному рівні з метою підвищення політичної відповідальності всіх акторів соціально політичної системи одночасно та мають безпосередній вплив на гармонізацію суспільних та особистих інтересів: політична освіта, налагодження зворотного зв'язку між інститутами влади та суспільством, публічне звітування.

У висновках узагальнено результати дослідження. На основі здійсненого аналізу з'ясовано наступне.

1. В результаті проведеного аналітичного огляду наукової літератури, присвяченій політичній відповідальності та суспільним та особистим інтересам, зроблені висновки про те, що в вітчизняній та зарубіжній науці існує велика кількість праць різних наукових напрямків, приділених вказаній проблематиці. Поняття та особливості застосування політичної відповідальності, регулювання суспільних та особистих інтересів привертають увагу не тільки політологів, а й філософів, юристів, фахівців з державного управління, соціології та історії.

Систематизація наукової літератури дозволила встановити, що проблема політичної відповідальності, на жаль, останнім часом не досліджувалась на дисертаційному рівні, фундаментальні праці з вказаної тематики майже відсутні. Політична відповідальність в контексті гармонізації суспільних та особистих інтересів взагалі не знайшла відображення в сучасному політологічному дискурсі.

Узагальнення літературних джерел також дозволило виявити основні напрямки наукових досліджень: визначення поняття політичної відповідальності у співвідношенні її з соціальною та конституційною відповідальністю, вивчення основних інститутів політичної відповідальності та особливостей її застосування, аналіз підстав виникнення особистих та суспільних інтересів, особливостей їх співвідношення із національними, державними інтересами, дослідження різних механізмів та інструментів впливу на гармонізацію та дисбаланс суспільних і особистих інтересів.

2. В результаті проведення всебічного аналізу поняття політичної відповідальності із застосуванням історико-філософського, політологічного, юридичного, соціально-морального, релігійного, державно-управлінського підходів були з'ясовані особливості природи політичної відповідальності у співвідношенні її з іншими видами соціальної відповідальності, узагальнені основні характеристики політичної відповідальності, надане власне визначення поняття «політична відповідальність». Обґрунтовані історичні періоди становлення наукових поглядів щодо поняття політичної відповідальності, існування релігійно-політичної відповідальності. Виокремлено коло «нетипових» суб'єктів політичної відповідальності.

3. Проведений аналіз суб'єктного складу політичної відповідальності надав можливість віднести до суб'єктів політичної відповідальності органи публічної влади, суб'єктів громадянського суспільства та «нетипові» суб'єкти політичної відповідальності. Узагальнення проведеного дослідження призвело також до виділення наступних видів суб'єктів політичної відповідальності: внутрішньодержавних та міжнародних, постійних і ситуативних, первинних й похідних, типових та нетипових, конституційних та неконституційних.

В результаті дослідження наукових літературних джерел до основних рис політико-правової відповідальності органів публічної влади віднесені наступні ознаки: привід, який має дві складові – оцінювання рівня політичної діяльності та законодавчу відповідальність; спеціальний суб'єкт здійснення – орган публічної влади, представник державної політичної чи економічної еліти, державний службовець тощо; особливий об'єкт посягання; юридичний механізм – рішення судового чи іншого законодавчо передбаченого органу.

Виокремлені наступні особливості застосування морально-політичної відповідальності органів публічної влади: в якості додаткової поряд з політико-правовою чи іншою юридичною відповідальністю; за порушення законодавчо передбачених обов'язків, які не мають прямих юридичних санкцій; за порушення «неписаних моральних норм» в приватному житті; за порушення законодавчо передбачених етичних норм.

Обґрунтовані підстави виникнення релігійно-політичної відповідальності релігійних організацій, про релігійних партій, політичних діячів.

При дослідженні історичної відповідальності в контексті морально-правової відповідальності обстоюється думка щодо віднесення публічних вибачень політичних діячів до засобів політичної відповідальності.

4. Вивчення політичної відповідальності суб'єктів громадянського суспільства призвело до висновків щодо неможливості віднесення до суб'єктів політичної

відповідальності аполітичних суб'єктів громадянського суспільства. Основними суб'єктами політичної відповідальності громадянського суспільства є політичні партії та народ.

Аргументована доцільність проведення дослідження політичних відповідальності політичних партій у сукупності з політичною відповідальністю уряду. Виявлено, що однією з особливостей політичної відповідальності політичних партій є статутна відповідальність та індивідуальна політична відповідальність члена політичної партії. Особливими формами політичної відповідальності політичних партій є їх заборона та анулювання реєстрації.

Обґрунтовано, що політична відповідальність народу може розглядатися як противага політичної відповідальності інших суб'єктів політичної відповідальності. Доведено, що основним приводом політичної відповідальності народу є нездійснення політичного вибору шляхом не голосування на політичних виборах.

5. За критерієм історичної появи та усталеності наукових досліджень з'ясовано коло «нетипових» суб'єктів політичної відповідальності, до яких віднесено: іноземні держави, терористичні організації, нелегітимні склади урядів іноземних країн, ТНК, міжнародні організації, міжурядові організації, релігійні організації, волонтерські рухи, ЗМІ, політичну опозицію тощо. Проаналізовані особливості підстав виникнення та застосування їх політичної відповідальності.

6. Вивчення поняття суспільних та особистих інтересів в аспекті їх гармонізації, надало можливість з'ясувати існування постійних взаємозв'язків та суперечностей в процесі їх формування, виконання, трансформації, переорієнтації та реалізації за вертикальним та горизонтальним принципами. Дослідження поняття суспільних та особистих інтересів за суб'єктивним, об'єктивним та суб'єктивно-об'єктивним підходами дозволило запропонувати класифікацію особистих та суспільних інтересів на інтереси природнього походження та штучні інтереси.

7. Розгляд застосування засобів впливу на суспільні та особисті інтереси показав існування державних та позадержавних механізмів та інструментів впливу на гармонізацію та дисбаланс суспільних та особистих інтересів. З'ясовано, що застосування позадержавних засобів впливу на досягнення суспільно-політичного балансу складає особливий інтерес в контексті досягнення саморегулятивного стану соціально-політичної системи.

Обстоюється точка зору, що унікальністю політичної відповідальності є її двоякість використання як державного та позадержавного механізму впливу на гармонійність стану суспільних та особистих інтересів. Політична відповідальність одночасно є засобом реалізації та проявом інтересів публічної влади, громадянського суспільства та особистості, має власний інструментарій управління.

8. Вивчення політичної відповідальності влади та суспільства і особистості як індикатору гармонійного соціально-політичного розвитку показало залежність розподілу інструментів політичної відповідальності від форми державного правління та відсутність залежності ефективності політичної відповідальності від розподілу повноважень між суб'єктами публічної влади.

Аналіз суспільної думки в динаміці, проведений на основі дослідження рівня суспільної довіри, громадської активності, протестних суспільних настроїв

українського суспільства за роки незалежності, показав відсутність зв'язків поміж їх рівнем та застосуванням конституційних інструментів політичної відповідальності.

В результаті дослідження були виокремлені два нових види політичної відповідальності – зміна форми державного правління, як політична відповідальність попередньої влади і люстрацію, як політичну відповідальність державних службовців.

9. Проведення порівняльного аналізу ряду світових індексів суспільно-політичного та економічного розвитку зарубіжних країн зі змішаною формою державного правління, дозволило зробити висновок, що факторами ефективності політичної відповідальності є ступінь інституалізації вищих органів влади та стадія демократизації соціально-політичної системи.

Практика застосування політичної відповідальності в зарубіжних країнах свідчить про неефективність впровадження двопалатних парламентів, імперативного мандату, вотуму народної недовіри парламентарів, законодавчої ініціативи народу в унітарних країнах зі змішаною формою правління в період становлення демократії в умовах політичної та економічної дестабілізації.

Підвищення ролі партійної ідеології, збільшення виборчого партійного бар'єру при пропорційній виборчій системі, введення інституту інтерпеляції є основними інструментами регулювання політичної відповідальності, які мають, як правило, позитивний досвід в зарубіжній практиці управління досягненням рівня взаємної рівноваги поміж основними суб'єктам політичного процесу.

Аргументовано, що політична культура та освіта, налагодження комунікації в розрізі «влада-суспільство» є тими інструментами, які використовуються в зарубіжних країнах задля підвищення політичної відповідальності з метою впливу на баланс суспільних та особистих інтересів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Мельник Ю.П. Політична відповідальність: теоретичні підходи до аналізу поняття в науковій літературі. *«Грані»*. 2013. №3 (95). С. 59-64.
2. Мельник Ю.П. Політична відповідальність суб'єктів виборчого процесу. *Актуальні проблеми політики*. 2020. Вип. 66 (2). С.73-81.
3. Мельник Ю.П. Релігійний чинник політичної відповідальності. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія. Історія. Політологія*. 2020. №27 (3). С. 233-241.
4. Мельник Ю.П. Співвідношення політико-правової та морально-політичної відповідальності вищих органів публічної влади. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політичної студії*. 2020. Вип. 32. С. 128-135.
5. Мельник Ю.П. Політична відповідальність в контексті позадержавних механізмів гармонізації особистих та суспільних інтересів. *Evropský politický a právní diskurz*. 2021. №1. С. 148-151.
6. Мельник Ю.П. Становлення інституту політичної відповідальності в контексті суспільних та особистих інтересів в період незалежності України. *Політичне життя*. 2021. №1. С. 89–97.

Праці, які додатково висвітлюють наукові результати дисертації

7. Мельник Ю.П. Политические партии как ключевой элемент гражданского общества. *European Applied Sciences*. 2013. №10. С.126-127.
8. Мельник Ю.П. Групи інтересів як рушійні сили суспільно-політичних процесів у державі. *Південноукраїнський правовий часопис*. 2013. №2. С.37-41.
9. Мельник Ю.П. Політична активність громадян як запорука формування демократичного суспільства. *Нова парадигма*. 2013. №115. С. 124-133.
10. Мельник Ю.П. Політичний процес як фактор динамічних змін у політичному житті суспільства. *«Гілея»*. 2013. №77(10). С. 302-305.
11. Мельник Ю.П. Визначення поняття «політична відповідальність»: наукові погляди та підходи до його тлумачення. *Південноукраїнський правовий часопис*. 2020. №2. С. 9-13.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

12. Мельник Ю.П. Вплив соціального конфлікту на стан та розвиток культури. *Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології*. Матеріали 6-ої Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса. 12-14 вересня. 2013 р.). Одеса, 2013. С. 417-419.
13. Мельник Ю.П. Політичне рішення, як форма політичної діяльності. *Михаило-Архангельские чтения*. Матеріали 8 міжнародної науково-практичної конференції (Рыбница, 15 ноября, 2013 г.). Рыбница, 2013. С. 557-558.
14. Мельник Ю.П. Модернизационный процесс в Украине: основные проблемы и условия их решения. *Михаило-Архангельские чтения*. Матеріали 9 міжнародної науково-практичної конференції (Рыбница, 18 ноября, 2014 г.). Рыбница, 2014. С. 241-242.
15. Мельник Ю.П. Відповідальність держави як засіб забезпечення прав і свобод людини та громадянина. *Актуальні проблеми зовнішньої політики України*. Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених (м. Чернівці, 15 листопада 2013 р.). Чернівці: Технодрук, 2013. С. 277-278.
16. Мельник Ю.П. Роль громадянської освіти у підвищенні рівня політичної відповідальності виборців в Україні. *Priority areas of science research*. X International Scientific and Practical Conference. (USA, Washington 26 – 27 October, 2020.). Washington, 2020. С. 160-167.
17. Мельник Ю.П. Політичні інститути та їх вплив на політичне життя суспільства в Україні. *Modern problems in science*. VIII-th International scientific and practical conference (Czech Republic, Prague, 09-12 November, 2020). Prague, 2020. С. 590-603.
18. Мельник Ю.П. Політична відповідальність як чинник розвитку місцевого самоврядування в Україні. *Academic research in multidisciplinary innovation*. XI Международная научно-практическая конференция (Нидерланды, Амстердам, 30 листопада – 03 грудня 2020 р.). Нидерланды, Амстердам, 2020. С. 396-402.
19. Мельник Ю.П. Співвідношення понять суспільних та особистих інтересів в контексті їх гармонізації. *Нове та традиційне у дослідженнях сучасних*

представників суспільних наук. Міжнародна науково-практична конференція (м. Київ, 5–6 лютого 2021 р.). Київ, 2021. С.81-86.

20. Мельник Ю.П. Особливості трансформації інституту політичної відповідальності в період незалежності України. *Розвиток суспільних наук в сучасних умовах: теорія, методологія, практика.* Міжнародна науково-практична конференція (м. Київ, 12–13 лютого 2021 р.). Київ, 2021. С. 49-53.

АНОТАЦІЯ

Мельник Ю.П. Політична відповідальність в контексті гармонізації суспільних та особистих інтересів. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Одеса, 2021.

Вивчення поняття «політичної відповідальності», застосовуючи різні підходи, надало можливість виокремити морально-політичну, політико-правову, релігійно-політичну відповідальність, сформулювати власне визначення політичної відповідальності.

Аналіз особливостей застосування політичної відповідальності призвів до виділення внутрішньодержавних та міжнародних, постійних і ситуативних, первинних й похідних, типових та нетипових суб'єктів політичної відповідальності, конституційних та неконституційних інструментів політичної відповідальності.

Дослідження складу політичної відповідальності виявило додатковий характер застосування морально-політичної та історичної відповідальності в сукупності із юридичною відповідальністю, підстави застосування релігійно-політичної відповідальності, особливості політичної відповідальності політичних партій та політичних діячів, надало можливість уточнити коло суб'єктів політичної відповідальності.

Здійснено порівняльний аналіз розподілу політичної відповідальності в період незалежності України в результаті якого виявлено два раніше не досліджених інструменти політичної відповідальності – зміна форми державного правління та люстрація.

Ключові слова: демократія, політичні інститути, політичні процеси, політична відповідальність, суспільні інтереси, особисті інтереси, гармонізація інтересів.

АННОТАЦИЯ

Мельник Ю.П. Политическая ответственность в контексте гармонизации общественных и личных интересов. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского». Одесса, 2021.

Изучение понятие «политической ответственности», применяя разные подходы, позволило выделить морально-политическую, политико-правовую, религиозно-политическую ответственность, сформулировать собственное определение политической ответственности.

Анализ особенностей применения политической ответственности привел к выделению внутрисубъективных и международных, постоянных и ситуативных, первичных и производных, типичных и нетипичных субъектов политической ответственности, конституционных и неконституционных инструментов политической ответственности.

Исследование состава политической ответственности выявило дополнительный характер применения морально-политической и исторической ответственности в совокупности с юридической ответственностью, основания применения религиозно-политической ответственности, особенности политической ответственности политических партий и политических деятелей, позволило уточнить виды субъектов политической ответственности.

Осуществлен сравнительный анализ распределения политической ответственности в период независимости Украины в результате которого выявлено два ранее не исследованных инструмента политической ответственности – изменение формы государственного правления и люстрация.

Ключевые слова: демократия, политические институты, политические процессы, политическая ответственность, общественные и личные интересы, гармонизация интересов.

SUMMARY

Melnyk J. P. Political responsibility in the context of public and personal interests harmonization. - Manuscript.

Thesis to obtain the scientific degree of Candidate of Political Science after specialty 23.00.02 – political institutions and processes. – South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky, Odessa, 2021.

There is a well-founded thesis that political science considers various aspects of the application of political responsibility, but political responsibility in the context of harmonization of public and personal interests has not attracted the attention of domestic and foreign researchers.

The study of the concept of "political responsibility", using historical-philosophical, legal, socio-moral, religious, political science and public administration approaches provided an opportunity to distinguish moral and political, political and legal, religious and political responsibility, to formulate their own definition of political responsibility.

The analysis of the peculiarities of the application of political responsibility has led to the allocation of domestic and international, permanent and situational, primary and derivative, typical and atypical subjects of political responsibility, constitutional and unconstitutional instruments of political responsibility.

The study of the composition of political responsibility revealed the additional nature of the application of moral, political and historical responsibility in conjunction with legal responsibility, the grounds for religious and political responsibility, the political

responsibility of political parties and politicians, provided an opportunity to clarify the range of political responsibility.

The notion of public and personal interests in the context of application of state and non-state means of influence on their harmonization is specified and analyzed, the unique character of application of political responsibility as state and non-state means of influence on harmonization and imbalance of public and personal interests is revealed.

A comparative analysis of the distribution of political responsibility during the period of Ukraine's independence was carried out, as a result of which two previously unexplored instruments of political responsibility were revealed - a change in the form of government and lustration.

A comparative study of the experience of introducing political responsibility in foreign countries has shown that the factors of effectiveness of political responsibility are the degree of institutionalization of higher authorities and the stage of democratization of the socio-political system. Improving political culture and education, establishing communication in the context of "power-society", reporting are the most effective ways to increase the effectiveness of political responsibility in order to influence the balance of public and personal interests used in foreign countries.

Key words: democracy, political institutions, political processes, political responsibility, public and personal interests, harmonization of interests.

Підписано до друку 26.03.2021. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Цифровий друк. Умовн.-друк. Арк.0,9. Тираж 100 прим. Зам. №0716/31.
Видавництво і друкарня — Видавничий дім “Гельветика”
73034, м. Херсон, вул. Паравозна, 46-а, офіс 105
Телефон +38(0552)39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво субекта видавничої справи
ДК №6424 від 04.10.2018 р.